

TERMÉS

A vetlei zsellérek selyemgubó-termelése¹

A Pakson épülő atomerőmű szomszédságában – a 6-os főút mellett – áll egy csárda, amely a második világháború után *vetlei-csárda* néven vált ismertté, mintegy a feledés homályától mentve meg a több évszázados helységnevet. *Vetle* – mai nevén Tengelic-Szőlőhegy – kb. két km távolságra van az említett csárdától. A hely már a XII–XIII. században ezen a néven szerepelt, de csak a XIX. században vált településsé.

1830-ban a gerjeni jobbágyok kérvényt intéztek a paksi földesurakhoz, hogy engedjék őket a vetlei dombok közt erdőirtáshoz. Ügyüket *Gindly Antal* felsőtengelici uraság – akkor táblabíró – képviselte. Gerjenben ugyanis megsaporodtak a negyedtelkek, félő volt, hogy utódaik zsellérsorsra jutnak, és ezért időben hozzáláttak telkük gyarapításához. Az irtásból részt kértek a faddi és a dunaszentgyörgyi jobbágyok is. A három község lakosai egymás szomszédságában telepítettek a természettől elhódított területen szőlőt, gyümölcsöst, s rövid idő leforgása alatt tanyát építettek. Így létrejött egy összefüggő település, amely három községhez tartozott. A XIX. század második felében, amikor már a zsellér is vásárolhatott földet, megkezdődött a közeli pusztákról való beözönlés, ami különösen nagy méreteket öltött az 1890-es években, a nagy árvíz után, amikor a gerjeni gazdák többsége kénytelen volt megválni a féltve őrzött szőlőtől, tanyától, hogy romba dől t házáat felépíthesse.

1851-ben a gindly-pusztákból megalakult adóközséghez hozzácsatolták Vetlének azt a részét, amelynek tulajdonjogát arra az időre már megvásárolták a környező uraságok. Azok a családok, amelyek a Gindly-család földjén laktak, egy csapásra megszűntek vetlei lakosok lenni, s még az előző dunaföldvári járástól is elszakadtak, mivel a Gindly-család a központi járáshoz tartozott. Nagyon fura helyzetek adódtak az összefüggő település három, sőt négy községhez való tartozásából. Például ha az egyik járás elrendelte az ebek kötve tartását, s a szomszéd járás késett az intézkedéssel, akkor némely családok kutyái néha heteken keresztül szabadon mehettek a kötve tartott kutyákhoz barátkozni. Vagy például ragályos betegségek esetén a zárlati intézkedések csak a Gindly-családhoz tartozó lakosokra vonatkoztak.

A település lakosai úgy élték mindennapi életüket, hogy alig vagy egyáltalán nem vettek tudomást közigazgatási hovatartozásukról. Együtt jártak aratni, napszámba, famunkára, ha úgy adódott, akkor istentiszteletre vagy éppen lakodalomba, s nem utolsósorban egymásra szorultak nyáron levélszedés idején, amikor a *hernyők selyemre ettek*.

A selyemtenyésztésnek írásos nyoma 1880-ra vezethető vissza. *Bezerédj Pál*, az 1880-ban újjászervezett selyemtenyésztési egyesület – népies nyelvén szeder egyesület – elnöke csaknem minden jelentésében említi a Gindly-szőlőkben élő lakosság eredményeit. Mint a

¹ A Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának 1979. évi ülésén elhangzott előadás rövidített szövege. (Szerk)

jelentésekből kitűnik, csaknem az egész falu foglalkozott selyemtenyésztéssel: némely évben nyolcvanra rúgott a tenyésztők száma, mivel a pusztázás mellett az egyetlen jövedelmi forrásnak bizonyult. Annál inkább is kedvelt volt a nép körében a „selyemtenyésztés”, mert minden évben a hernyóneveléssel jutottak az első tetemes összeghez. Nem kívánt semmi anyagi befektetést, s még az sem volt kíváncsi, hogy az illetőnek saját háza legyen. Aki árendás házában lakott, annak is módjában állt hernyót nevelni.

Bezerédj István a következőképpen írja le a selyemhernyó-tenyésztést: „Egy üres konyhában volt egy pár motollánk a régi Mária Terézia idejébüli mintára, lemotolláltattuk a selymet, nem éppen nyereség nélkül. 1843-ban 11 forint 45 kr adtuk el egy pozsonyi szalaggyárosnak.

A legnagyobb eredmény mégis az volt, hogy a tenyésztésre alkalmazott munkások, beleértve a levélszedő gyerekeket is, megismerkedtek a dologgal, abba kicsinyenkint beletanultak és azt megszeretni kezdték. Ez leginkább egy szomszéd Szedres nevű kis falunak lakosaira nézve szült eredményt, mely helységet 1838-ban a hidjai pusztán kezdtem telepíteni, mely azóta, majdnem szándékomon felül, 130-nál több házra szaporodott, s a melynek lakosai jelenleg az itteni selyemtenyésztés fő tényezői.

Ezen telepítés igen egyszerű módon kezdődött.

Örök áron, melynek a tőke letisztázásáig kamatját fizetik vagy munkával rovják le eladott és megvett kis telkeken (a legnagyobb 3600, de csak pár száz négyszögölnyi is) minden más haszonvétel, vagy más kötelezettség nélkül legtöbbszörre olyan házatlan zselérek telepedtek meg a vidékeni helységekből, kik előbbi lakóhelyükről már részaratásra és szénamunkára, úgy feles föld munkára Hidjára szoktak járani.

Folyamatát pedig a dolognak abban látom, hogy a kifejlődő körülmények alakítják és szabályozzák. Ezen falunak, melyet némi jóslatképen Szedresnek neveztem, lakosai Hidján a selyemtenyésztéssel lassan-lassan megismerkedvén elkezdtek a saját házaikban is gubót tenyészteni. A szederlevelet az én fáimról viszik és annak fejében, melyhez némi segedelmezések is járulnak, a gubónak egy harmadrészét adják.”²

Az, hogy a falu népe megtanulta és megszerette a selyemtenyésztést, jórészt *Szalai Sándor* tanítónak az érdeme, aki 1894-től, az iskola megnyitásának napjától 1912-ig tanította és munkára nevelte nemcsak a kicsinyeket, de a szülőket is. Nemegyszer hallottam az édesanyám korabeli asszonyokat emlegetni az „igazgató urat”, különösen olyankor, amikor egymásnak adták át a tőle tanultakat.

A hernyónevelés nehéz körülmények közt történt, de az elérhető jövedelem reményében megbirkóztak a nehézségekkel. Nehezítette a tenyésztést a szűkös lakáskörülmény, kivált amikor a hernyók kezdtek jobban fejlődni, s a családot kitérték még a csöppnyi szobából is. Gondot okozott az is, hogy a szederlevelet csak igen nagy távolságról sikerült beszerezni. A falu közterületein levő szederfák száma nem érte el a százat sem. Az udvarokban álló fákat pedig inkább gyümölcséért tartották, s legfeljebb az első héten volt elegendő a róluk nyert levél, amikor a hernyók még igen csekély mennyiséggel beérték.

A tenyésztők száma ingadozott, némely évben alig harminc család vállalkozott tenyésztésre, s ilyenkor a kimagasló eredmény láttán megesett, hogy a következő évben háromszorosára emelkedett számuk. Noha a tenyésztők számszerű növekedésével csökkent az átlagjövedelem, akadtak, akik nem kímélték magukat és családjukat, mert a gubóért kapott összeg „húzta ki lábukból a tuskét”.

Valahányszor csökkent az átlagjövedelem, Bezerédj Pál felhívta a figyelmet, hogy amíg nincs elég szederfa, addig ne foglalkozzanak selyemtenyésztéssel. Azonban azt minden Vetlén élő ember tudta, hogy a szederfák számát – hely híján – szaporítani, növelni

² *Bodnár István – Gárdonyi Albert: Bezerédj István Bp. 1920. 286. old.*

nem lehet, s ennél fogva nem volt más választás, minthogy továbbra is 10–15 km távolságról cipelni a szederlevelet.

A *hernyóosztás* rendszerint május első felében történt, az időjárástól függően. A szabad szemmel alig látható hernyók az első héten úgyszólván semmi munkát nem adtak, de annál nagyobb pátyolgotást igényeltek. Élelmüket akár egy iskolás korú gyerek beszerezhetette, gondozásuk azonban az édesanyjára hárult, akinek árgus szemekkel kellett vigyázni az apróságokra, mivel a veszteség pótolhatatlan volt, s még az a veszély is fenyegetett, hogy az elkövetkezendő években nem engedélyezik a hernyótartást. Kezdetben, amikor a hernyók még kis helyen elfértek – rendszerint valamelyik vetett ágy tetején –, akkor a ház macskáira kellett ügyelni, nehogy egy óvatlan pillanatban rátelepedjenek az alig maréknyi hernyóra.

A kezdő tenyésztőket időközönként felkereste az ellenőr, s rendszerint rábízta valamelyik „virtigli” tenyésztőre. Az ilyenfajta megbízatást mindegyik tenyésztő szívesen vállalta, mely bizonyos rangot jelentett a falu társadalmában. Az idősebb nemzedék nem rejtette véka alá tudását, hanem szívesen továbbadta.

Ismét Bezerédj István tollából idézek: „A siker kulcsa és titka a szederlevél bőségében van elsősorban. Második feltétele a nép körében való megszerettetés, mely kezdetbeni kedvezésekkel, serkentésekkel feltétlenül sikerül, s a nép majdan a szederültetvényekkel együtt belenő a selyemtenyésztésbe.”

A nép megkedvelte a tenyésztést, ám a szederlevélben mindenkor hiány volt. A környező uradalmakban, ahol Bezerédj példája nyomán már a múlt században létesítettek epreskerteket, ott a cselédségen kívül a részaratók és havidijsok is hozzájuthattak szederlevélhez. Korlátlan mennyiségben szedhették a levelet azok is, akik két papír bogárra vállalkoztak, noha csak egy munkás szerződött az uradalomhoz.

A felsőtengelici uraság, *Benyovszky Rezső* gróf azonban semmit nem kötött ki, az ő fájáról boldog-boldogtalan szedhette a levelet, s az ott dolgozó munkásokat gyakran megelőzték azok, akik csak akkor vették igénybe a szépen gondozott, erejük teljében levő fákat, amikor hernyóik selyemre ettek. A legszebb, legegészségesebb szederlevelet a hidjai, a homokházi és a jegenyési epreskertek fájairól nyerték. A szederlevél iránti igény készítette a falu lakosságát, hogy évtizedeken keresztül részaratást vállaljon a távol eső Hidján. A levélszedés legfeljebb egy-két héten át volt esedékes, azonban mi egész éven át jártunk a 12–13 km-re levő Hidjára, mert csak így juthattunk levélhez.

A tenyésztők száma sokkal több volt, mint ahány család munkát kapott Hidján, illetve Jegenyésben, így a tenyésztők zömének be kellett érni a tolnai kövesút mentén álló szederfák levelével. A kövesút menti fák levele azonban poros volt, s a délelőtti órákra meglerakadt. Eső után azonban napokon keresztül használható volt. Egyébként a *selyemre evés* utolsó napjaiban már aligha válogathattunk volna, mert rákerült a sor azokra a fákra is, amelyeket első ízben nem találtunk megfelelőnek. Ezek a napokon, kivált vasárnap vagy más egyházi ünnep alkalmával már éjfél után ajánlatos volt útra kelni, hogy olyan fára találjunk, amelyet még más nem vett birtokba. Megszámlálhatatlan sok településről, pusztáról keresték fel az állami út menti fákat. Sok volt ilyenkor az iskolás korú gyerek, mivel a levélszedés bocsánatos bűnnek számított. Ha egy gyerek igazolni tudta, hogy vasárnap szentmise alatt levelet szedett, akkor elmaradt a büntetés.

A hernyók mindig adtak munkát, s főként gondos kezelésre szorultak. Az imént említett rohammunkára csak a tenyésztés utolsó szakaszában volt szükség, de a házi-asszonynak nem lehetett nyugta mindaddig, amíg a gubót el nem szállította. Míg a család fő valamelyik pusztán vagy a szentgyörgyi gazdáknál volt elfoglalva, akár leszerződött munkásként, akár mint napszámos, azalatt az édesanya nevelte a hernyókat, s gyermekeit is megtanította a velük való bánásmódra.

A hernyók selyemre evésének ideje egybeesett a szénamunkákkal, kapálással, s

ilyenkor a család felnőtt tagjainak nem volt se éjjele, se nappala, se ünnepe, se vasárnapja. Ezzel szemben a selyemgubó pénzt hozott a házhoz, ami feledtette még azt a kellemetlenséget is, hogy a család heteken keresztül kénytelen volt meghúzni magát a padláson, pajtában. Mert ha lett volna is hely a lakásban, hát a bűz kergeti a családot távolabb a rácsoktól, amelyeken a hernyók tartózkodtak.

A levélszedést egy újabb hajrá követte, amikor kötőágakat kellett beszerezni. Ez sem volt éppenséggel könnyű feladat, mert szem előtt tartottuk a gubó tisztaságát, a kötéshez készülő állat épségének megővését. Alig akadt a közelben megfelelő gally, ezért messzebbre kellett mennünk, mint korábban a szederlevélért, hátton, fejen cipeltük a kötőágot. A különbség csak abban állt, hogy a levelet zsákban cipeltük, míg az ágakat kötegekbe rakva.

A gubókért kapott pénzből azután fedezni lehetett az aratáshoz való kiállítás költségeit. Napszám – még ha lett volna is – nem ért fel az egy összegben kapott pénzzel. Ebből pótolni tudták a fogytán levő szalonnát, nem utolsósorban pedig a lábbelit, amely nélkül nem lehetett a tarlón boldogulni.”

Bíró Ferencné

Adalékok Tolna és Baranya megye 1918–1919-es forradalmi és ellenforradalmi eseményeihez

A Tanácsköztársaság dunaszentgyörgyi forradalmi eseményeinek jelentőségét az ellenforradalmárok nagyon aktív és rendkívül tragikusnak szánt megtorló intézkedéseivel lehet leginkább lemérni. A súlyos áldozatokat vállalók közül már senki sem él. Szenvedéseikért a felszabadulás után ők hasonló bosszút nem álltak, ezért magasabb fokú erkölcsi magatartásukat, amellyel politikai ellenfeleik fölé nőttek, az utódoknak is illik tiszteletben tartani. Helytállásuk töredékes emlékeit viszont az utókornak kötelessége megőrizni.

Dunaszentgyörgy környéke reakciós ellenforradalmának vezére, N. N. földbirtokos 1919. június 23-án nagy hordó bort hozatott pincéjéből a községháza udvarába, majd számmost birkát nyúzatott meg juhnyájából, hogy méltó módon ünnepeljék meg azt a napot, amikor leszámolnak a nagyközség forradalmáraival. Ugy döntöttek, hogy helyben alakítanak rögtönítélő bíróságot, amelynek ítélete ellen nem lesz helye fellebbezésnek. A bíróság tagjai földbirtokosok, nagygazdák, vezető állású tisztviselők lettek. Hivatásos bíró vagy más jogász nem volt közöttük. A vádlottak védelméről nem gondoskodtak.

Tény, hogy nem vettek üldözőbe minden pártfunkcionáriust, a forradalomhoz csatlakozó pártonkívülit pedig csak egyet. *Hajdu Gyulát*, a direktórium tagját például hazaküldték. Csak azokat fogatták le az ekkor megalakított fegyveresével, akiknek sorsáról szűkebb körben már előre döntöttek. Az említett napon az alábbiak letartóztatására adtak ki utasítást: *Somogyi István* ny. igazgatótanító a direktórium elnöke, *id. Halász Lajos* földmunkás, *Haypál Sándorné Badicz Rozália* ötgyermekes családanya, *Fodor Lajos* asztalosmester, *Ungvári István* Amerikából visszatért kertész és *Kecskeméthy József* néptanító mint pártonkívüli propagandista.

Őket ültették a vádlottak padjára és rövid tanácskozás után valamennyiőjüket kötél általi halálra ítélték. A bíróság egyetlen tagja, *Papp István* földbirtokos tiltakozott az ítélet ellen, többek között azzal az indoklással, hogy ki fog a kivégzett emberek kiskorú gyermekeiről gondoskodni. Az ítélet végrehajtására sem találtak önként jelentkezőket, még a fegyveres fegyérgárdisták soraiból sem.

Amíg a vita folyt, megszólalt a telefon csengője és N. N. helybeli földbirtokos vette fel a kagylót. A hívó kilétét meg sem tudakolva, buzgó beszámolásba kezdett a helyi esemé-